

М. О. Волошинова

(ЛНУ імені Тараса Шевченка)

НАЗВИ АТРИБУТІВ ПОМИНАЛЬНОЇ ТРАПЕЗИ (на матеріалі східнословобжанських говірок)

Українці завжди надавали важливого значення ритуальним компонентам поховального обряду: похорону й післяпохоронному дійству – поминкам. Поминали покійника одразу ж після поховання, а також на дев'ятий (дев'ятини), сороковий (сороковини) дні та через рік (роковини) [9, с. 180].

Записи традиційного похоронного обряду, його етапів і складників наявні у фольклорних та етнографічних розвідках В. Гнатюка, Б. Грінченка, В. Іванова, М. Сумцова та ін. Окреслена тема є об'єктом сучасних наукових студій. Особливої уваги заслуговує дисертація В. Конобродської, у якій авторка, залучивши до дослідження значний за обсягом матеріал, зібраний у 130 населених пунктах Полісся, здійснила системний опис сюжетної послідовності подій, які передують смерті людини; власне похорону; реалій поминальної трапези: хлібних виробів та інших поминальних страв [6]. На матеріалі говірок Донеччини лексику сімейних обрядів розглянула В. Дроботенко. Один із розділів її роботи присвячено обряду поховання та детальному аналізу поминальної їжі [4].

Мета цієї статті – розглянути назви атрибутів поминальної трапези в українських східнословобжанських говірках. Джерельною базою слугує фактичний матеріал, записаний під час діалектологічних експедицій на території Луганської області (61 говірка).

Як і в багатьох регіонах України, на території Східної Слобожанщини існує звичай відвідувати могилу покійного на другий день після погребіння. Реалізація семи 'те, що несуть на кладовище на другий день після похорону' відбувається в таких назвах, як *заўтр'ік* (н. п. 2, 4, 12, 24, 26, 32, 33, 36, 37, 39, 41, 43, 45, 47, 51, 53, 56, 58; у н. п. 56 – *заўтрак*), *сн'іданок* (н. п. 1 – 3, 6, 16, 21, 22, 25, 30, 34, 35, 38, 40, 46, 59 – 61), виявлено також лексему *сн'ідан':а* (н. п. 2, 5, 10, 11, 13, 18, 20, 23, 32, 50, 51, 54, 55; у н. п. 11, 27 – акцентуаційний варіант *сн'ідан':а*). Зрідка інформанти вживають іменники віддієслівного походження типу *бу'д'ін':а* (н. п. 7) або інфінітивні форми із закінченнями

-ть // *-ти*: *бу'дити* (н. п. 8, 49), *бу'дит'* (н. п. 1), *с'н'ідат'* (н. п. 32, 50, 51, 54), наприклад: *і'дут'* *бу'дит'* *по'к'їйного і не'сут'* *йо'му с'н'ідат'* (н. п. 1).

Наголосимо, що маніфестанти *ʼзаўтр'ік*, *сн'іданок*, *сн'ідан'а* в східнословобожанських говірках використовують і на позначення часу прийому їжі. Отже, лексеми розширюють семантичну структуру, оскільки їх уживають на позначення кількох реалій.

У Західній Полтавщині традицію відвідувати могилу на другий день після погребіння ілюструє такий приклад: *на дру'гий ден' нисут' по'койнику в 'дес'ат' час'ов сн'ідат' і на час дн'а відбу'вайут' об'їд* [2, с. 45]. Звичай ходити на могилу й залишати на ній їжу на другий/третій день після поховання описує й В. Конобродська, яка зауважує, що ця традиція поширена на всій території Полісся. Дослідниця висуває гіпотезу, що цей звичай є рудиментним явищем давніх часів, коли прийнято було влаштовувати так звані *бенкети на могилах*. У деяких слов'ян, наприклад болгар, ця традиція зберігалася до недавнього часу [7, с. 230].

Сему 'перша рідка страва, яку споживають під час поминального обіду' представлено незначним репертуаром назв. Це лексема *капуст'н'ак*, зафіксована в 44 н. п. (1 – 3, 5 – 11, 14 – 16, 18, 20, 21, 24 – 30, 32 – 41, 43, 44, 47, 49 – 52, 54, 56 – 58), репрезентант *борш'ч'* у 32 н. п. (1 – 5, 7, 8, 10, 11, 16, 19 – 21, 24 – 26, 28 – 32, 37, 39, 44, 45, 47 – 49, 53, 56 – 58) та назва *ка'пуста* (19 н. п. – 3, 6, 13, 14, 16 – 19, 23, 29, 31, 35 – 37, 42, 51, 52, 57, 58). Відзначимо, що всі перелічені страви наявні й у повсякденному меню східних словобожан.

Виявлені в обстежених говірках назви зафіксовано також у західнополтавських: *'вар'ат'* *борш'ч'* / *а в нас вс'ї'зда капуст'н'ак 'вар'ат' на цей ден'* [2, с. 305] та чорнобильських говірок: *'варат' г'арачі' об'їд ... борш'ч* [3, с. 285].

Серед страв, які повинні бути на поминальному столі обов'язково, інформанти зазначають:

- назви ритуальної куті: *ка'чун* (н. п. 1, 2, 4, 5, 7, 8, 10–16, 20–22, 27, 28, 30 – 34, 37 – 41, 43, 44, 46 – 54, 56–58; у н. п. 16 – *ка'нон*), *ку'т'а* (н. п. 17, 18, 33, 35, 38, 39, 46, 47, 49 – 51, 59 – 61), *'коли'во* (н. п. 1, 2, 56, 59; у н. п. 6 – *'колово*), *солотке* (н. п. 45);

- назви перших страв: *борш'ч'* (н. п. 2, 4, 5, 7, 10, 11, 19 – 21, 24 – 26, 29, 30, 32, 37, 39, 44, 45, 47 – 50, 56, 58), *капус'н'ак* (н. п. 6, 8 – 11, 14 – 16, 18, 20, 21, 24 – 30, 32 – 35, 37, 39 – 41, 43, 44, 49, 51, 52, 56, 57), *ка'пуста* (н. п. 13, 14, 16, 18, 19, 29, 32, 37, 42, 51, 52);

- назви других страв: *кар'тошка* (н. п. 2, 4, 5, 7, 10, 11, 16, 18, 32, 33, 37, 44, 47, 48, 50 – 52, 56, 57; у н. п. 21, 34, 37, 42 – *кар'топл'а*), *кар'тошка с' м'асом* (н. п. 9, 24, 29; у н. п. 35 – *кар'тошка с' м'йасом*), *кар'тошка-п'юре* (н. п. 27), *картоп'л'ане п'юре* (н. п. 39), *п'юре* (н. п. 41, 49), *кар'тошка м'н'ата* (н. п. 29), *кар'тошка 'тоўч'ена* (н. п. 44), *кар'тошка 'тоўч'онка* (н. п. 57), *кар'тошка 'тоўч'ена с' гул'ашем* (н. п. 56), *кар'тошка с' рипкойу* (н. п. 15), *'м'асо* (н. п. 1, 16, 29, 44, 49, 50; у н. п. 21 – *м'йасо*; у н. п. 18 – *м'н'асо*), *кат'л'ети* (н. п. 18, 24, 30, 39, 45, 57; у н. п. 33 – *кат'л'етка*), *м'ас'не* (н. п. 11), *'риба 'жаре'на* (н. п. 45), *гул'аш* (н. п. 33, 37, 45, 58), *гре'чана 'каша* (н. п. 39), *т'ухт'ел'і* (н. п. 57);

- назви закусок: *коўба'са* (н. п. 1, 4, 33, 44, 47, 56; у н. п. 32 – *коўбаска*; у н. п. 15, 39 – *кол'баска*), *сир* (н. п. 1, 15, 33; у н. п. 32, 56 – *сирок*), *'риба* (н. п. 4, 18, 44; у н. п. 32, 50 – *'рипка*), *с'іл'одоч'ка* (н. п. 39), *ог'ірки* (н. п. 18; у н. п. 39 – *о'гурч'іки*), *поми'дори* (н. п. 18; у н. п. 39 – *пом'ідорч'іки*);

- назви печених виробів: *пир'іш'ки / пер'іш'ки* (н. п. 2, 8, 9, 10, 13, 14, 16, 21, 29, 30, 34, 37, 38, 42, 44, 48, 49, 52; у н. п. 31, 45 – *п'ір'іш'ки*; у н. п. 7, 8, 12, 41, 42, 44 – *п'ірож'ки*; у н. п. 15 – *п'іро'жок*; у н. п. 5, 18, 24, 33, 37, 39, 47, 56 – *пир'і'жок*), *перо'ги* (н. п. 26; у н. п. 56 – *пир'ош'ки*; у н. п. 35 – *п'ірох*), *хл'ін* (н. п. 26);

- назви молочних продуктів: *сме'тана* (н. п. 1, 5, 7, 8, 12, 15, 16, 30, 32, 35, 37, 42, 47, 52), *зак'васка* (н. п. 33);

- назви напоїв: *кам'пот* (н. п. 2, 15, 16, 24, 26, 30, 32, 33, 35, 37, 44, 45, 47, 49, 52, 56, 57), *уз'вар* (н. п. 21, 32, 34; у н. п. 29, 35, 42 – *оз'вар*);

- назви солодошів: *кан'ф'ети* (н. п. 39, 44, 45; у н. п. 44 – *кан'фети*), *п'іч'ен':а* (н. п. 39, 44, 45), *поми'нал'н'і гос'тинц'і* (н. п. 39), *гос'тинц'і* (н. п. 11; у н. п. 37 – *гос'тинец'і*), *'солодош'ч'і* (н. п. 41).

Деякі з наведених номенів мають давнє походження, але протягом тривалого часу не втратили свого ритуального значення. Так, з подібною до східнословобожанських говірок семантикою в етнографічній розвідці В. Іванова зафіксовано: *Сначала поминають „кануномъ”, который берут ложкой три раза, а замѣм ѣдятъ пироги, лапшу, борщъ и узварь...* [5, с. 236]; *Послѣ похоронъ дѣлаютъ обѣдъ, варятъ кутью съ медом или сахаромъ (канунъ)...* [Там само, с. 612]. У Словнику Б. Грінченка номен *кóливо* також зафіксовано на позначення поминальної страви: ‘кутья, канунъ’ [8, II, с. 268].

Отже, поховальний і поминальний обряди – це важливі елементи духовної культури українців, окремі компоненти яких зберегли архаїчні риси та протягом століть не зазнали суттєвих змін. На думку етнографа Л. Артюх, саме такі ритуальні атрибути можна використати для реконструкції найдавніших рис світогляду наших предків [1].

Список обстежених населених пунктів

1 – смт Троїцьке; 2 – с. Привілля Троїцького р-ну; 3 – с. Червоноармійське Білокуракинського р-ну; 4 – с. Солідарне Білокуракинського р-ну; 5 – с. Новобіла Новопокровського р-ну; 6 – с. Березівка Новопокровського р-ну; 7 – с. Павленкове Новопокровського р-ну; 8 – смт Білолуцьк Новопокровського р-ну; 9 – с. Височинівка Марківського р-ну; 10 – с. Тарасівка Троїцького р-ну; 11 – с. Новочервоне Троїцького р-ну; 12 – с. Попівка Білокуракинського р-ну; 13 – с. Павлівка Білокуракинського р-ну; 14 – смт Білокуракине; 15 – с. Осинове-1 Новопокровського р-ну; 16 – с. Донцівка Новопокровського; 17 – с. Просяне Марківського р-ну; 18 – смт Марківка; 19 – с. Веселе Марківського р-ну; 20 – с. Оборотновка Сватівського р-ну; 21 – с. Куземівка Сватівського р-ну; 22 – с. Нижня Дуванка Сватівського р-ну; 23 – с. Закотне Новопокровського р-ну; 24 – с. Коломийчиха Сватівського р-ну; 25 – с. Мілуватка Сватівського р-ну; 26 – смт Сватове; 27 – с. Петрівка Сватівського р-ну; 28 – с. Караван-Солодкий Марківського р-ну; 29 – с. Бондарівка Марківського р-ну; 30 – с. Морозівка Міловського р-ну; 31 – с. Півнівка Міловського р-ну; 32 – с. Зориківка Міловського р-ну; 33 – с. Великіцьк Міловського р-ну; 34 – с. Стрільцівка Міловського р-ну; 35 – с. Калмиківка Міловського р-ну; 36 – с. Лиман Старобільського р-ну; 37 – с. Підгорівка Старобільського

р-ну; 38 – с. Піщане Старобільського р-ну; 39 – Старобільськ; 40 – с. Чмирівка Старобільського р-ну; 41 – с. Бутове Старобільського р-ну; 42 – с. Литвинівка Біловодського р-ну; 43 – с. Кононівка Біловодського р-ну; 44 – с. Новолимарівка Біловодського р-ну; 45 – с. Семикозівка Біловодського р-ну; 46 – с. Плугатар Біловодського р-ну; 47 – смт Біловодськ; 48 – с. Макіївка Кременського р-ну; 49 – с. Червонопопівка Кременського р-ну; 50 – смт Кременна; 51 – с. Варварівка Кременського р-ну; 52 – с. Шпотине Старобільського р-ну; 53 – с. Малохатка Старобільського р-ну; 54 – с. Колядівка Новоайдарського р-ну; 55 – с. Перемога Новоайдарського р-ну; 56 – Новоайдар; 57 – с. Смолянинове Новоайдарського р-ну; 58 – с. Новоахтирка Новоайдарського р-ну; 59 – с. Дмитрівка Новоайдарського р-ну; 60 – смт Станично-Луганське; 61 – с. Миколаївка Станично-Луганського р-ну.

Література

1. Артюх Л. Народне харчування українців та росіян південно-східних районів України / Л. Артюх. – К.: Наук. думка, 1982. – 112 с.; 2. Говірки Західної Полтавщини : зб. діалект. текстів / упоряд. Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2012. – 323 с.; 3. Говірки Чорнобильської зони : тексти / упоряд. П. Ю. Гриценко, О. А. Малахівська, Н. П. Прилипко та ін. – К.: Довіра, 1996. – 358 с.; 4. Дроботенко В. Ю. Лексика сімейних обрядів у говірках Донеччини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / В. Ю. Дроботенко. – Донецьк, 2001. – 23 с.; 5. Иванов В. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / сост. В. И. Иванов. – Харьков, 1898. – Т. 1. – 1012 с.; 6. Конобродська В. Л. Вербальний компонент традиційного поховального обряду в поліських говорах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / В. Л. Конобродська. – Л., 1999. – 21 с.; 7. Конобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряди / В. Конобродська. – Житомир : Полісся, 2007. – 356 с.; 8. Словарь української мови : у 4 т. / за ред. Б. Грінченка. – К., 1958. – Т. II. – 573 с.; 9. Українська минувшина : ілюстр. етногр. довід. / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. – К.: Либідь, 1993. – 256 с.